

- О.А. Еміграція подолян в інші країни світу (друга половина XIX – початок XX ст.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т.1 (3).; Макарова О. Переселення подолян з території сучасної Хмельниччини на Далекий Схід на початку XX ст. // Хмельниччина: Дивокрай. – Кам'янець-Подільський, 2004. – №1-2.
3. Макарова О. Селянське господарство подолян-переселенців удома і в місцях нового оселення (кінець XIX – початок XX ст.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т.4.
 4. Азиатская Россия. – СПб., 1914. – Т. 1: Люди и порядки за Уралом.
 5. Бежкович А.С. Украинцы-переселенцы южной части Семипалатинской губернии. – Б.м., [1927].
 6. Кабузан В. Дальневосточный край в XVII – нач. XX вв. (1640–1917): Историко-демографический очерк. – М., 1985.
 7. Якименко Н.А. Переселение крестьян на Дальний Восток в конце XIX – начале XX в. (на примере выходцев с Украины) // Хозяйственное освоение русского Дальнего Востока в эпоху капитализма. Сборник научных трудов. – Владивосток, 1989.
 8. Мицюк О. Про переселення на Амур та в Уссурійський край. – К., 1908.
 9. Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі – КПМДА). – Ф. 112. – Оп. 2. – Спр. 18222.
 10. КПМДА. – Ф. 112. – Оп. 2. – Спр. 18217.
 11. КПМДА. – Ф. 112. – Оп. 2. – Спр. 18230.
 12. КПМДА. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 99.

О. Є. Пилипенко, В. П. Єфіменко

СЕЛЯНСЬКИЙ ФАКТОР У ДІЯЛЬНОСТІ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ВІДДІЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ЕКСПОРТНОЇ ПАЛАТИ*

Наукову статтю присвячено важливій і недостатньо дослідженій у вітчизняній науці проблемі – організації зовнішньої торгівлі в Російській імперії і, зокрема, на українських землях. Ця проблема є, на думку авторів, актуальною з огляду на умови економічної розбудови та інтеграційних процесів незалежної української держави, оскільки дозволяє з'ясувати, яким чином ці процеси розвивалися в історичному минулому українського народу.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше досліджено діяльність та роль Південно-Західного відділення Російської експортної палати в м. Києві. До наукового обігу вводяться нові документи і факти, які дозволяють проаналізувати особливості організації зовнішньоторгівельних операцій на українських землях.

Україна наприкінці XIX ст. у територіальній спеціалізації господарства сформувалася як аграрно-промисловий район Російської імперії із сільськогосподарською товарною спеціалізацією та відносно розвиненою видобувною промисловістю. У сільському господарстві значного розвитку набула зернова спеціалізація сільського господарства України, яка суттєво вплинула на стан тваринництва. Вивіз сала, шкір, хутра швидко скорочувався з 2322 тис. пуд. у 1895-1899 рр. до 1340 тис. пуд. Вг 1910-1913 рр., зокрема експорт тваринного сала скоротився з

445 тис. пуд. до 29 тис. пуд., а вивіз шкір із 324 тис. пуд. до 112 тис. пуд. [1, 15].

На падіння питомої ваги продукції тваринництва в експорті сільськогосподарської продукції України неабияк вплинула гостра конкурентна боротьба на світовому ринку, внаслідок якої збільшувалися поставки м'яса, шкіри, ворсу та сала на світовий ринок з Австралії, Канади, Нової Зеландії та Південної Африки. Крім того, зріс попит на тваринницьку продукцію з боку вітчизняної промисловості.

З України вивозилися яйця та тваринне масло. Ця продукція тваринництва відправлялась на зовнішній ринок переважно через балтійські порти та західний сухопутний кордон. Вивіз живого скоту, який наприкінці XIX ст. досягнув значного обсягу, на початку 90-х років значно скоротився. Так, якщо протягом 1895-1999 рр. з українських портів (головним чином через Одесу), було вивезено живого скоту на суму понад 7 млн. крб., то в 1910-1913 рр. – лише на суму 4 млн. крб. [1, 17].

Загальний обсяг торговельного обороту Росії під впливом Першої світової війни суттєво знижується. Так, уже в 1914 напіввоєнному році обсяг товарообороту становив вже 71 % обігу 1913 року. Дещо меншою мірою ця тенденція стосувалася Європейських і Чорноморських кордонів України. І хоча в цьому регіоні ввіз товарів у другій половині 1915 року був нижчий від обсягу ввозу другої половини 1913 року, але в цілому до кінця війни ввіз товарів до України перевищував вивіз. Ввіз 1915 р. становив 483,3 млн. крб., а в другій половині 1915 р. – 657 млн. крб. Зростання ввозу дещо уповільнювалося протягом зимових місяців (особливо у січні – лютому).

В цілому можемо констатувати, що в зазначений період переважав пасивний баланс у зовнішній торгівлі України і Російської імперії в цілому: ввіз 1916 р. перевищив ввіз мирного часу протягом вже першого півріччя. Вивіз 1916 р. (2186587 крб.) становив уже 26 % ввозу (839990 тис. крб.) [2, 18].

Змінилась і кон'юнктура імпорту в цей час. Перше місце в ньому протягом мирного часу посідала група: руди, метали та вироби з них. Друга група – „прядильні матеріали та вироби з них». У 1915 р. ці групи посідали ті ж самі місця. Третє місце посідала група „Одяг та галантерейні товари». В 1916 р. найбільше зріс імпорт канцелярських товарів (на 235 % від суми ввозу мирного часу). По всіх інших групах товарів спостерігалось зменшення імпорту порівняно з попереднім періодом. Водночас війна значно змінила кон'юнктуру українських товарів [3, 4].

До початку XX століття в Росії не було взагалі експортних організацій, хоча потреба в них відчувалася давно. Не лише в офіційних, а й у неофіційних колах не порушувалося питання про організацію закладів, аналогічних товарним музеям Західної Європи. Можна стверджувати, що в цілому це питання не порушувалося на належному рівні навіть у спеціальній пресі.

Щорічно Україна і Росія продавали товарів на сотні мільйонів карбованців, але в них не було правильної організації збуту. Ще гірше організована була справа з закупівлею продуктів іноземного виробництва.

Українські купці часто купували товар, який першим потрапляв під руку, не вивчаючи категорію тотожного товару. Саме цим пояснюється та

обставина, що на російському та українському ринках оберталися такі закордонні товари, які в себе на батьківщині не витримували конкуренції з більш досконалими та більш дешевими фабрикатами.

Продуктивні сили цієї величезної країни були розпорошені, і між ними не було з'єднувальних ланцюгів. Окремі галузі виробництва не мали необхідних знань і засобів, необхідних для збуту їхньої продукції за кордон. Не було ніякої інституції, яка б мала авторитет і користувалася довірою, щоб примусити цінувати права й уникати перепон, що перешкоджали розвитку вітчизняної торгівлі за кордоном.

Іноземні торговці часто змушені були самі відшукувати в Росії продукти, які були для них корисні. Українські товари, які ввозились до Бельгії, Франції і Англії під час подорожі втрачали своє походження і прибували за призначенням під іншою маркою. Країни-посередники залишали собі величезні прибутки, що було тягарем для виробника.

У зв'язку з відсутністю належної організації за кордоном представництвом Російської експортної торгівлі доводилось звертатись за порадою в розміщенні товарів на закордонних ринках до іноземних торговців. Подібний стан речей примушував, з одного боку, українську вивізну торгівлю нести зайві невиробничі витрати, а з іншого боку – залишатися залежною від цілого ряду зайвих, шкідливих для справи посередників. Це створювало сприятливий ґрунт для паплюження конкурентами якості українських виробників на міжнародному ринку.

Окрім того, вітчизняний експорт, на відміну від експорту інших країн, був пасивним, мав слабо розвинене прагнення до пошуку нових ринків збуту товарів українських виробників. На початку ХХ ст. жоден торгово-промисловий з'їзд в Росії не проходив без обговорення питання про заходи для розвитку експортної торгівлі. На цих з'їздах головну увагу звертали на обговорення питання про розвиток російського промислового експорту. Серед заходів, що пропонували промисловці для поживлення вивозу фабрично-заводських виробів, можна виділити дві групи:

1. Заходи, які повинна вжити державна влада в галузі торговельно-митної політики, організації закордонної торговельної агентури, облаштування вільних гаваней, організація урядового експортного банку тощо.

2. Заходи, засновані на ініціативі зацікавлених кіл (облаштування експортних спілок, торговельних музеїв, тимчасових і постійних виставок тощо).

Напередодні I Світової війни торговельно-промислові кола об'єднали свої зусилля з метою розвитку експорту на кшталт зарубіжних країн. Достатньо назвати товариство „Схід» в Одесі, „Російське експортне товариство» в Москві, – заклади комерційного типу і „Російську експортну палату» – громадську організацію, яка об'єднувала інтереси усіх експортних закладів і окремих експортерів.

Російська експортна палата була створена за наказом російського імператора Миколи II у березні 1911 року в м. Санкт-Петербург. Згідно з пунктом 11 Положення „Про Російську експортну палату» остання мала своїм завданням сприяти експортові за кордон вітчизняних продуктів і виробів. До складу

палати, окрім представників відомств, входили 120 представників 91 земства, 121 представник від 94 громадських організацій: ради з'їздів, біржового комітету, сільськогосподарських товариств, кредитних закладів, 24 представники від 22 залізничних, пароплавних, кооперативних та інших транспортних закладів [6, 8].

Експортна палата мала такі відділи: хліботорговельний, борошномельний, лісовий, харчових продуктів, (Далекосхідний – окремий відділ). У жовтні 1911р. при палаті виникла спеціальна комісія з торговельних питань із Фінляндією, в 1913 р. – самостійний фабрично-заводський відділ, відділ кустарної промисловості і торгівлі кустарними виробами. 1 листопада 1911 р. при експортній палаті була заснована постійна комісія для перегляду торгового договору з Німеччиною. Окрім того, були створені відділення Російської експортної палати в Києві, Кременчуці, Бійську, Рибінську, Чарджоу та інших містах.

У багатьох містах Росії і за кордоном були торгові агенти і кореспонденти палати. При палаті був періодичний орган – „Російський експорт».

Наприкінці листопада 1911 р. при палаті було організовано довідкове бюро, яке протягом листопада – грудня прийняло понад 1000 різних запитів, більшість з яких стосувалися сільськогосподарської продукції. Довідки містили таку інформацію: умови вивозу, способи заготівлі та пакування товарів, адреси закордонних покупців тощо. Велику увагу в роботі палати було приділено питанням умов збереження та перевезення вантажів, тарифним проблемам.

Відділ продуктів харчування експортної палати в 1911 р. виконував такі роботи:

1. Збирав анкети про становище і потреби експорту продовольства та товарів, які швидко псуються.

2. Провів 29 експертиз на вимогу членів палати та приватних осіб.

3. Розробив проект введення швидкісних потягів в залізничній мережі.

4. Сприяв здешевленню перевезення яєчних вантажів, яке було спрямовано на розвиток промислового птахівництва та заснування нових ринків збуту.

18 лютого 1912 р. відбулось відкриття відділення РЕП в Брюсселі, де працювали понад 100 членів палати. Внаслідок чого було вивезено в 1912 р. товарів до Бельгії на суму 364 млн. франків.

Діяльність Південно-Західного відділення РЕПу м. Києві поширювалася на губернії: Київську, Подільську, Волинську, Полтавську та Чернігівську. У великих містах цих губерній були запроваджені агентства палати.

Згідно з положенням про ПЗВ РЕП представник був зобов'язаний:

- 1) виконувати всі доручення комітету палати, які стосувались потреб місцевого експорту;

- 2) сприяти розвитку та покращенню місцевого експорту;

- 3) повідомляти про всі помічені дефекти і потреби місцевого експорту.

В 1913 р. при ПЗВ палати була організована комісія для перегляду торгового договору з Німеччиною, місцевий комітет з організації промислової виставки в м. Софія (Болгарія) і агентства палати в Україні та за

кордоном. Розглядалось також питання заснування в Києві цукрового підвідділення РЕП. Велись переговори з Німеччиною із приводу заснування в Києві і в Берліні арбітражної комісії для розгляду претензій і суперечок, які виникали між російськими та німецькими промисловцями. ПЗВ організувало анкетування для з'ясування умов надання банківського кредиту в лісовій промисловості та торгівлі хлібом. Періодично у вигляді збірників виходив друкований орган відділення „Известия».

З метою задоволення потреб англійсько-російських торговельних відносин, Лондонська торговельна палата виступила ініціатором заснування в 1908 р. особливого російського відділення. Одночасно в Петербурзі було засновано Російсько-англійську торговельну палату, яка мала свої відділення в багатьох містах України. До складу палати входили відділи:

1. Юридичний.
2. Фінансування виробництва.
3. Сільськогосподарський.
4. Гірничопромисловий.
5. Лісовий.
6. Митний.
7. Патентна комісія.

Згідно зі статутом метою Палати було всебічне сприяння економічному зближенню Росії та Великої Британії та реалізація спільних торговельно-промислових інтересів. З цією метою вона:

1) сприяла постійним відносинам з Російським відділенням Лондонської торгової палати та взаємному обміну інформацією, які сприяли розвитку торгово-промислових відносин між державами;

2) збирала, розробляла і розповсюджувала серед своїх членів різноманітні статистичні відомості (стосовно цін, торгового законодавства, стану ринків тощо);

3) видавала друкований орган „Вестник Русско-Английской торговой палаты», який безкоштовно розповсюджувався російською та англійською мовами серед усіх членів палати;

4) організувала конкурси, виставки, музеї**, спеціальні бібліотеки.

Кореспондентський відділ Палати вів листування з англійськими фірмами та здійснював переклад документів.

Весною 1911 р. було відкрито агентство палати в м. Києві, яка підтримувала тісні зв'язки з торговими палатами Лондона, Бірмінгема, Бристоль, Бомбею, Калькутти, Ковентрі, Ліверпуля, Ньюкастла, Сандерленда, Австралії тощо. Постійні запити надходили до агенства палати з Північно-Американських Сполучених Штатів, Німеччини, Франції, Італії, Австрії, Туреччини, Швеції, Румунії, Єгипту, Японії.

За даними „Вестника Англо-Российской палаты» в 1911 р. загальна кількість дійсних членів палати досягла 683 особи (в 1909 р. – 445, в 1910 р. – 575), з яких в Санкт-Петербурзі знаходилось 293 члени, в Москві – 59, в Одесі – 65, в Києві 36. За ініціативою керуючого справами російсько-англійської торгової палати В.І. Савицького в 1912 р. в Санкт – Петербурзі виник перший в Росії музей товарних упаковок.

У доповіді, яку було заслухано на засіданні відділення палати 21 травня 1912 року, Д.М. Марголін

відзначив, що після приєднання Росії до Брюссельської цукрової конвенції російська цукрова промисловість потрапила в скрутне становище. При суттєво розвинутому виробництві, величезних запасах цукру простежується обмежений вжиток всередині країни і обмежений експорт, що призвело до кризи цукровиробництва [5, 29].

У цій складній ситуації держава пішла на зниження акцизного збору на цукор з 1 крб. 75 коп. до 1 крб., з пуда. Таке значне здешевлення цукру повинно було збільшити його вжиток і збут за кордон.

Таким чином, внаслідок створення Російської експортної палати та її Південно-Західного відділення справа організації торгівлі в Україні зазнала суттєвих змін, що сприяло піднесенню зовнішньої торгівлі України та розширенню її торговельно-економічних зв'язків.

* Матеріали виступу на V Всеукраїнському симпозиумі з проблем аграрної історії (м.Черкаси, 7-8 жовтня, 2004 р.).

** Музеї – за текстом це виставки с/г, промислової продукції.

1. Алавердов Э. Г. *Внешняя торговля России через порты Черного и Азовского морей в конце XIX – нач XX в.- Автореф дис... к.і.н. – Р/Д – 1975.*
2. Алавердов Э. Г. *Зазначена праця. – Автореф дис... канд. істор. Наук.*
3. *К вопросу о внешней торговле России во время войны. – Петроград: Тип. Андерсона и Лойцянского, 1916.*
4. *Кочеджи Четыре промышленные выставки. – Б. м. – Б.р.*
5. *Марголин Д. М. Нужды нашего сахарного экспорта; А. И. Гросман, 1914 // Труды Юго-Западного отделения экспортной палаты.-К.: Типография А.И. Гросман, 1914. – Выпуск XXII. – 1914*
6. *Положение О Российской экспортной палате. – СПб., 1911.*

Ю.І. Вовк

ОРЕНДА ЗЕМЛІ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

У сучасних соціально-економічних умовах оренда землі – актуальна тема. Зумовлено це реорганізацією АПК України і трансформацією його в систему ринкових відносин. У цьому контексті важливим є дослідження того, як формувалися та розвивалися орендні відносини в українському селі, які надбання і прорахунки мали місце. Це потрібно для того, щоб не допустити помилок у сучасному реформуванні на селі, пом'якшити негативні наслідки.

В історіографії неодноразово робилися спроби проаналізувати проблему впровадження орендних відносин в українському сільському господарстві [1-10].

Разом із тим багато аспектів залишилося поза увагою і потребують подальшої розробки. Мета статті – з'ясувати орендні відносини в українському селі в кінці XIX – на початку XX ст. Об'єкт вивчення –